

GRAND STRATEGY AND POLICY

ФОРМИРАНЕ И ХАРАКТЕРИСТИКА НА СТРАТЕГИЧЕСКАТА КУЛТУРА ВЪВ ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА И ПОЛИТИКАТА ЗА СИГУРНОСТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Тодор Танев¹, Софийския университет „Св. Климент Охридски“

Резюме

Защитаваната теза е, че (1) българската стратегическа култура има чертите на типична модерна култура на малката държава и че (2) тя остава недостатъчно развита, пропускайки по този начин възможността за култивирането на стремеж към множество ползи в областта на сигурността и отстояването на националните интереси. Анализът е основан на хипотезата, че стратегията е и култура. Историческият преглед показва, че преобладаващата стратегическа култура в България за пръв път в историята се характеризира като „кризисна култура на малката държава“.

Ключови думи: стратегическа култура; кризисна култура; България.

FORMATION AND CHARACTERISTICS OF THE STRATEGIC CULTURE IN THE FOREIGN AND SECURITY POLICY OF THE REPUBLIC OF BULGARIA

Todor Tanev², Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Abstract

The defended thesis is that (1) the Bulgarian strategic culture has the features of a typical modern culture of the small state and that (2) it remains underdeveloped, thus missing the

---

¹ Тодор Танев е професор в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, доктор на политическите науки. Преподавал е в много други университети. Автор е на 9 монографии и над 100 изследвания и статии. Съосновател и ръководител на катедрите по политически науки и публична администрация в Софийския университет. Бил е стипендиант на Фулбрайт и има 9 специализации в САЩ, както и в Холандия, Германия, Италия и Швеция. Интересите му са в областта на стратегическото управление в публичната сфера, политическата култура и държавността. Бил е министър на образованието и науката в периода 2014-2016.

² Todor Tanev is a Professor at Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Dr.Sci. He has taught at many other universities. He is the author of 9 monographs and about 100 studies and articles. Co-founder and head of the Departments of Political Science and Public Administration at Sofia University. He was a Fulbright Scholar and has 9 specializations in the United States, as well as in the Netherlands, Germany, Italy and Sweden. His interests are in the field of Strategic Governance in the public sphere, Political Culture and Statehood. He was Minister of Education and Science 2014-2016.

opportunity to cultivate the pursuit of multiple benefits in the field of security and the defense of national interests. The analysis is based on the hypothesis that strategy is also culture. The historical review shows that the prevailing strategic culture in Bulgaria is characterized for the first time in history as a “crisis culture of the small state”.

Keywords: *strategic culture; crisis culture; Bulgaria.*

Спецификата на българската стратегическа култура е обширен въпрос, даже твърде обширен. В него дефилират народопсихологически, исторически, политически и други теми. Затова тук ще бъде изложена само една възможна идея по него. Защищаваната теза е, че (1) българската стратегическа култура има чертите на типична модерна култура на малката държава и че (2) тя остава *недостатъчно развита*, пропускайки по този начин възможността за култивирането на стремеж към множество ползи в областта на сигурността и отстояването на националните интереси.

Сама по себе си сигурността на една държава е комплексно явление. Тя не включва единствено отбраната и вътрешния ред, макар те да са в основата ѝ. В широк смисъл сигурността включва цивилизационния избор, легитимния тип икономика, функциониращото добро управление и т.н. Затова по-долу няма да става дума за ценностно-културната основа на стратегиите в другите сектори на обществения живот, нито за стратегиите на отделни социални субекти, а само за културата във връзка със сигурността на държавата.

Под *стратегическа култура* е прието да се разбира единствено културата, която формира и насочва стратегическата линия за опазване на *сигурността* на дадена държава. Тя съществува под формата на специфични убеждения, ценности, вярвания и пр. за сигурността, присъщи на нацията, още повече на нейния елит и най-вече на политическото ръководство. Всъщност това е системата от мотиви и аргументи, които направляват обширния сектор *сигурност*. Става дума за убежденията, свързани с това кои са естествените съюзници, кое оправдава агресивно поведение, как изглеждат мирът и войната и т.н., но също и с всичко, което подпомага оцеляването, развитието и експанзията на държавността, като образование, обществен консенсус и пр. Очевидно стратегическата култура се формира едновременно на три равнища: макрониво, състоящо се от етнокултурни характеристики, история и география; обществено ниво, състоящо се от социални, икономически и политически структури на обществото, и микрониво, състоящо се от военни институции и характеристики на гражданско-военните отношения.

Стратегията е *комплексно* явление и по тази причина може да бъде разглеждана и като въпрос на определена култура. Тя е избор на път на развитие и оттам – на ценностна мотивировка. Това са съзнателни и емоционални аргументи на значими национални общности (малцинства, политически партии, политически движения, елити и пр.) в подкрепа или срещу формирането и следването на дадена стратегическа линия от държавното ръководство. Следователно *стратегията е и култура* – онзи фундаментален ценностен фактор, заложен в самия процес на стратегиране. Тъй като

стратегииите възникват от ценностите, може да се заяви, че *няма стратегия без културна основа и обратно* – няма култура, която да не формира стратегическо действие. Въпросът *кое е първично – стратегията или културата* – е безсмислен от гледна точка на управленската практика. Стратегическо поведение и стратегическа култура са в системно единство.

В теоретичен план стратегическата култура може да се разбира като „контекстуализирана форма на култура, в която характеристиките на националността не са никакви аморфни сили, а императиви, влияещи върху възприятието, избора и стратегическото поведение на дадена национална държава по отношение на нейното оцеляване, развитие и експанзия“.

Стратегическата култура е термин, въведен от Снайдър³ през 70-те години на ХХ век. Неговото *първоначално* определение е, че тя представлява „сумата от идеи, ценности, условни емоционални реакции и модели на привично поведение (навици) на национална стратегическа общност по отношение на *ядрената*⁴ стратегия, които е постигнала чрез обучение и подражание и споделя взаимно“. Каквата епохата – такава и определението: ядрените взривове са квинтесенция на целия продължителен период на Студената война.

По същото време Клайн⁵ определя стратегическата култура като „начина, по който една хегемонистична държава изпитва зависимост при използване на сила за осигуряване на нейните цели спрямо комбинацията от *военна и социално-културна мощ*⁶“. С други думи, историческият опит произвежда „начини на мислене и действие по отношение на силата“, които водят до уникален набор от „доминиращи национални вярвания“ по отношение на стратегическия избор.

По-късно, след Студената война, същите идеи и емоционални реакции се прехвърлят върху по-широки проблеми на сигурността – от ядрената към цялата военната среда, сетне към средата за сигурност изобщо и в крайна сметка със *всичко, свързано с формирането на политиките за сигурност*. Стратегическата култура вече се схваща по-различно от първоначалната концепция, както и по-широко от нея: тя е „набор от основни предположения, ценности, норми, вярвания и формални знания, които формират колективните разбирания за цялостната политика по въпроса за националната сигурност“.

Така съвременното по-широко и по-задълбочено разбиране за стратегическата култура я разкрива до голяма степен като инструмент за „определянето“ на националния интерес като предпоставени идейни предпочитания, вместо по-стария ѝ формат, в който тя е свързана единствено със „защита“ на военната доктрина като предварително дадена, екзогенна същност. Днес стратегическата култура е „националният стил, който се следва при формирането и следването на националната стратегия за сигурност“. Това е системата от ценности, които залягат в основата на масовата подкрепа за дадена

³ В известния доклад Snyder, J. L. The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations. The RAND Corporation, 1977.

⁴ Курсивът мой.

⁵ Вж. Klein, Y. A theory of strategic culture. In: Comparative Strategy, Vol. 10, Issue 1, 1991.

⁶ Курсивът мой.

линия на поведение при защитата на националната сигурност. Става дума за дълбоко вкоренен исторически опит, политическа култура и география.

По този начин „стратегическата култура като „система от символи“ се състои от *две части*: първата се състои от основни представи за подредеността на стратегическата среда, тоест за естеството на противника и заплахата, която представлява (игра с нулева сума или променлива сума), и за ефикасността на използването на сила (за способността да се контролират резултатите и да се елиминират заплахите и условията, при които прилаганата сила е полезна) Заедно те съставляват централната парадигма на стратегическата култура“.

Стратегическата култура „е съвместима с понятията за ограничена рационалност (тъй като стратегическата култура опростява реалността), с рационалността на процеса (тъй като стратегическата култура подрежда предпочитанията или стеснява опциите на действията в областта на сигурността) и с адаптивната рационалност (тъй като се използват исторически аналогии, метафори и избори)“.

Различните държави имат различни преобладаващи стратегически предпочитания, които „се коренят в ранния формиращ етап на държавното развитие и са повлияни до известна степен от философските, политическите, културните и познавателните характеристики на държавата и нейните елити. Затова стратегическата култура на дадена държава може да бъде дефинирана като „*отличителен* набор от вярвания, нагласи и практики по отношение на използването на сила, които се държат от национална общност в рамките на държавата и възникват постепенно с течение на времето, чрез *уникален* продължителен исторически процес“.

Следователно България разполага с такъв отличителен набор от културни елементи по отношение на сигурността, утвърдени чрез уникалния национален исторически процес.

Естествено, стратегическата култура не е „замръзнала“, веднъж завинаги фиксирана система от ценности. Тя е само относително устойчива във времето, търпи *адаптации* спрямо настъпващите исторически промени, надживява ерата на своето първоначално битие и не е постоянна или статична по своята същност. „Тя може да се промени както изцяло така и частично в критични моменти в преживяванията на тази общност. Така освен политико-военните елементи стратегическата култура съдържа и елементи на националната идентичност и държавно развитие“.

Същото важи и за българската стратегическа култура. Понякога много бързо, по-често бавно тя търпи адаптации към настъпващите исторически промени в средата за сигурност.

Стратегическата ориентация на България в последните десетилетия е променлива. За периода от 1944 до днес тя преминава една основна метаморфоза около 1989 г. и няколко частични метаморфози в рамките на двете по-обща състояние преди и след началото на промените.

За целия период от 1944 до 1989 година включително България е *квазидържава* с напълно наложена отвън линия на поведение. За да говорим, че изобщо е била налице що-годе системна държавна стратегия в областта на сигурността, трябва да отбележим,

че на страната ѝ липсва необходимата за тази цел степен на субектност, за да може да се изявява държавността. Вместо относително самостоятелна държава страната е всецяло елемент на съветската стратегическа система – отбрана, икономика, култура. Стратегическият център на формиране и провеждане на стратегия за сигурност се намира стопроцентово извън държавата. В рамките на това 45-годишно състояние се осъществяват няколко по-малки трансформации, стартирани от XX конгрес на КПСС (1956), от X конгрес на БКП (1971) или на Ноемврийския ѝ пленум (1989). Те променят в известна степен стратегическата линия, без обаче да имат определящо значение – не променят статута на квазидържавен елемент на глобална стратегическа система.

След 1990 г. България променя своята стратегическа ориентация изключително рязко и като времетраене – в рамките на месеци, и като посока – промяната е диаметрално противоположна, и като обем – променят се стратегиите във всички области на обществения живот, най-вече сигурността и най-близко свързаните с нея икономическа, културна и политическа платформа. Едновременно с това страната ни се отказва от предходния си статут. За пръв път от много десетилетия тя търси своя ниша в глобалния свят в името на собственото си оцеляване и развитие. И през този период досега настъпва поне една съществена стратегическа промяна, макар тя да не променя под никаква форма възприетата нова генерална стратегическа посока на развитие. Това е граничната бразда на периода 2004 – 2007 година – приемането на България съответно в алианса НАТО и Европейския съюз, накъдето се е насочила от 1990 г. Както се казва, след това нищо не е същото. Състоянието на сигурността между 1990 и тази граница е едно, след което се променя съществено. От периода 2004 – 2007 до момента България все повече изглежда като страна с изявени национални интереси и известна *самостоятелна стратегия* по посока отстояване на сигурността от уникалния български зрителен ъгъл в международните алианси. Този път държавата е техен пълноправен член, а не квазидържавен безгласен елемент на външна система. С други думи, тя стои на международната сцена като държава, а не квазидържава, т.е. държава с достатъчна степен на субектност.

Твърдя, че България през целия период от 1944 г. насам (за преди това не отварям въпроса) има *поведение и стратегическа култура на т.нар. „малка държава“* (small power). Това твърдение е обаче само началото. Ясно е от историческата практика, че има съществена разлика между поведението и културата на отделните малки държави. Затова по-нататък твърдя, че има *три основни типа поведение на малка държава*. Твърдя също, че България *преминава от първия във втория и оттам – в третия тип* поведение и култура на малка държава. Последното от поредицата твърдения е, че по обективни (исторически) и субективни (лидерство) причини държавата все още не е развила добре възможностите, които предоставя последният трети тип стратегическа култура. Следователно *България не е развила добре стратегическата култура* от типа, в който се намира в момента – както ще стане ясно, това е позитивният тип култура на малката държава.

Първо да видим какво е малка държава за разлика от средна, велика и свръхсила.

Държавите се ранжират по сила (power) в четири групи – малки, средни, велики и свръхсили според своята *мощ*.

По принцип *елементите на националната мощ*, на която и да е държава, са следните:

- морфологични, произтичащи от географски условия, като размери, географско положение, конфигурация на територията;
- демографски, отразяващи броя на населението, неговите структури, миграции, морал, трудови навици, национален характер;
- икономически, произтичащи от ресурсите на страната, нейното технологично развитие, участие в международния обмен;
- организационни, включващи характер на управлението, стабилност и авторитет на властите;
- военни, включващи количество на въоръжените сили, техническа готовност, снабдяване, боен дух, стратегия, доктрина и пр.;
- външнополитически, отчитащи външната интеграция, ролята на страната в международните организации и съюзи, нейния престиж, постижения за самата нея и за общността и пр.

В този план малките държави са образувания, които са достатъчно малки или изключително малки по площ, по броя на населението и с ограничени човешки и икономически ресурси. Поради малкото си на брой население и до голяма степен зависимата си от външни фактори икономическа база тези страни са особено уязвими от страна на *екзогенни* сътресения, като световни политически и икономически катаклизми или природни бедствия и изменение на климата.

В името на оцеляването и развитието си малките държави търсят своята *ниша* в глобален план – стремят се да спечелят благоволенieto на свръхсила, както и да станат част от международни алианси и структури, които да *компенсират недостатъчната им мощ*. Даже и да намери такава ниша под опеката на една-единствена свръхсила или велика сила, а не свое интегрално място в международен съюз, където да отстоява собствените си *глобални* интереси, такава държава остава „малка“.

Някои европейски „малки“ държави са Албания, Андора, Армения, Босна и Херцеговина, България, Хърватска, Естония, Исландия, Латвия, Литва, Черна гора, Северна Македония, Сърбия, Словакия, Словения и пр.

Всичко казано е само основата на определянето на такива държави като малки, но очевидно е недостатъчно те да се назоват „малки сили“ – държавата Израел отговаря на тези ограничения, но не е малка държава в горния смисъл.

Какво освен ограничения капацитет прави една държава „малка“? Това е неспособността сама да осигурява своята сигурност. Израел може да го прави и не се числи към „малките“, защото е в състояние да осигурява самостоятелно своята независимост.

Ако потърсим дефиниция за малката държава, то тя би представлявала следното: В международните отношения „малката държава“ (1) се характеризира с недостатъчност на наличните ресурси (2) и произтичаща от това невъзможност самостоятелно да

гарантира собствената си сигурност и сама да реализира интересите си. В опит да преодолее това състояние, тя (3) следва политика на придържане към принципите и нормите на международното право и (4) се стреми към интеграция в различни международни структури – икономически, финансови, политически и военни. Малката държава (5) разполага с известна автономия да реши кои альянси да следва, като жонглира между тях, без обаче да се придържа само към една-единствена ос („големият брат“).

Да се върнем още малко към определението за малка държава, като я отграничим от свръхдържавите, великите сили и средните държави.

Свръхсила е държава с доминиращо положение, характеризиращо се с явната способност да упражнява влияние, или използваща сила в глобален мащаб. Това се осъществява чрез комбиниранията средства за икономическа, военна, технологична и културна мощ, както и чрез дипломатическо и меко влияние на силата. По традиция свръхсилите са водещи сред *великите* сили. Така свръхсилата е държава, която има власт и влияние навсякъде по света, едновременно в повече от един регион на земното кълбо и по този начин придобива статут на глобален хегемон. САЩ, Русия и Китай са в групата на този тип държави.

Свръхсилата е политическа общност, която:

- заема площ, близка до континенталната;
- има значително по брой население (относително към други големи сили);
- разполага със свръхмощен икономически капацитет, включително достатъчно местни запаси от храна и природни ресурси;
- притежава висока степен на независимост в глобален план;
- има добре развит ядрен капацитет (което обикновено се определя като способност за втори удар).

И така, свръхсилата притежава възможности да провежда глобална стратегия, да представлява заплаха за света, включително и за унищожаването му, да управлява огромен икономически потенциал, да упражнява неоспоримо влияние и да налага своя универсална идеология.

За разлика от свръхсилата, *великата сила* е държава с по-малка мощ. Тя има способност да упражнява своето влияние в глобален мащаб, което се признава в международното пространство. Великите сили притежават военна и икономическа сила, както и дипломатическа и мека сила, с което могат да принудят средни или малки сили да вземат предвид мнението им, без да се налага да предприемат силови действия. Бразилия и Индия се считат за нововъзникващи сили с потенциал да бъдат велики сили. Държавата Израел и Иран също се споменават в контекста на великите сили.

Великата сила е способна да запази своята собствена независимост срещу всяка друга *отделна* сила. Тя има капацитета да се занимава с *извънрегионални дела* и трябва да притежава *извънрегионални интереси*, две положения, които често са тясно свързани. Нейният статут на велика сила е повече или по-малко официално международно признат.

За разлика от свръхсилите и великите сили, *средната сила* е просто суверенна държава, която все пак има сериозно или поне умерено *влияние* и международно *признание*. Тя има достатъчна сила и власт, за да стои *самостоятелно*, без да се нуждае от помощ от други. Средните сили могат да бъдат разграничени от свръхсилите и по-малките сили по външнополитическото им поведение – те създават *ниша* за себе си, преследвайки тесен диапазон и *конкретни* външнополитически интереси. Може да се твърди, че средните сили са държави, които използват относително добрите си дипломатически умения в свой интерес – за собствения си успех и стабилността си. Европейските страни, които се считат за *средна сила*, са Австрия, Белгия, Чехия, Дания, Финландия, Гърция, Унгария, Ирландия, Италия, Холандия, Норвегия, Полша, Португалия, Румъния, Испания, Швеция, Швейцария и Украйна.

На този фон е интересно да се определи какво е мястото на малките държави в световната система за сигурност и каква е тяхната външна политика.

Преди всичко това е *интеграцията в международни структури*, което осигурява на малката държава възможности да реализира по-ефективно и в по-пълна степен националните си интереси. Малката държава няма друг избор – дори и ръководството ѝ да се стреми към неутралитет, тя няма да бъде оставена на мира от свръхсилите (такъв е примерът с неуспешния български стремеж към неутралитет в началото на Втората световна война).

Самото членство в дадена междудържавна общност или съюз за колективна отбрана следва обаче да се разглежда само като *благоприятна среда*, *възможност* за осъществяване на целите на държавата, но *не* и като автоматична *гаранция* за просперитет. Членството е просто основен инструмент за нарастване на *относителната* тежест на страната на световната сцена и извличането на определени предимства.

Затова стратегическото поведение на малките сили се характеризира със *зависимост*. Малката сила изобщо не може да гарантира своята сигурност, ако разчита единствено на собствените си възможности. Малките държави не могат да повлияят сериозно на международната система, макар да са в състояние чрез съгласувани усилия да издействат някои промени в нея. Следователно малките сили са склонни към политика или на строг колективен неутралитет, или на съюз.

Чрез членството си в алианси всяка малка сила играе известна неопределяща роля в системата от интереси на велики държави и свръхсили. Тези, които са разположени в геостратегически райони от критична важност за поддържане на позиция на велика сила в международната система, са склонни да изберат съюз, защото автоматично заемат по-важна позиция в него, от което могат системно да извличат повече ползи. Отделно от това в един съюз малките сили са склонни да следят внимателно *поведението на лидера* на алианса и да избягват да му противостоят.

Малките сили са основните бенефициенти на международните институции. Затова те имат висока степен на участие в подкрепа на международните организации, което води до тенденция за заемане на „морални“ или „нормативни“ политически позиции (придържане към резолюции на ООН, директиви на Европейския съюз и пр.).

Формалните правила се насърчават активно с цел укрепване на собственото им положение. Но в този контекст малките държави често срещат препятствия, дължащи се на ограничения им капацитет (територия, население, икономика, военна мощ и пр.), под формата на *различни условия при преговори*. Такава пречка би бил например Европейският съюз, който използва система за *претеглено гласуване*, даващо на по-големите държави по-голям политически ефект, отколкото на по-малките държави.

По силата на ограничените си ресурси, местоположението и системата от международни отношения малките държави винаги биват принуждавани ясно да определят своите приоритети. За тази цел те идентифицират рисковете, претеглят ги, правят всячески опити да интернационализират тези рискове, особено онези, които считат за най-сериозни.

Малките сили са проблематични от гледна точка на риска. Те често виждат в международната политика повече опасности, отколкото възможности. Поради рисковете от унищожение, ако предизвикат достатъчно сериозно по-мощни държави, техните амбиции обикновено са „отбранителни“. Малките сили имат тесен кръг интереси и малко свобода на действие, затова са географски обвързани, в смисъл че исканията им са ограничени до техните собствени и непосредствено прилежащи райони, докато великите сили упражняват своето влияние в глобален мащаб. Впоследствие стратегическото поведение на малката сила се характеризира с общо нежелание за принуда и тенденция за насърчаване на многостранни, невоенни решения на предизвикателствата пред сигурността. Принципът на компенсаторност поради недостатъчност прави малките държави понякога моментно агресивни. Това обаче не значи, че са войнолюбиви, тъй като за тях войната е непреодолима опасност. Примерите, свързани с политиките на балканските страни по отношение на Северна Македония и разбира се, с нея самата, са красноречиви.

Не е чудно, че малките сили са ориентирани най-вече към *запазване на статуквото*, а не към промяна. Те работят в рамките на установения ред, а не се опитват да ревизират наложената ситуация. Ето защо външната политика на малките държави – доколкото въобще е насочена към промяна на външната среда, се изразява в:

- стремеж към намаляване на неблагоприятното несъответствие в силата,
- опити за разширяване на полето на маневриране и
- избор и увеличаване на общите ресурси, на които държавата може да разчита във времена на стрес.

Местоположението на малка сила може да бъде много важно за нейното оцеляване и развитие. Ако една малка сила работи като „буферно състояние“ между две по-големи конкурентни сили (например Полша между Германия и СССР преди ВСВ), тогава е вероятно тази държава да престане да съществува. Въпреки факта, че местоположението на буфера може да намали вероятността за оцеляване на малки сили, това не означава, че държавата не може да използва своето буферно местоположение като предимство. В този смисъл при някои обстоятелства малките държави могат да имат непропорционално голямо влияние. Те могат да надхвърлят тежестта си, ако е

възприето вземането на решения в алианса да се основава върху мнозинство, при което всяка държава има един глас, или в контексти, в които се вземат решения единодушно (такива организации са ООН, СТО и пр., за разлика от ЕС). При такива обстоятелства малките държави следва да са избирателни в преговорите, да концентрират капацитета си върху най-важните въпроси и да участват в дейности за неговото изграждане, за да увеличат максимално своите идеални ресурси.

Малките държави обикновено са по-уязвими на сътресения вследствие на промените в международната система, тъй като са по-фокусирани върху кардиналния проблем за оцеляването в сравнение с по-големите. Негативните ефекти от външнополитическите грешки са много по-големи, тъй като по-големите държави имат по-голям запас от време и капацитет да компенсират повечето грешки. Така че по някакъв начин държавниците в малките държави трябва да следят по-отблизо за появата на външни ограничения. Докато великите сили адаптират своите външни стратегии към вътрешните си обстоятелства, малките държави са по-изложени на капризите на международната сигурност и икономическата конкуренция. Използвайки тези разсъждения, теоретичите са склонни да смятат, че *външната политика на малките държави е по-силно повлияна от международната система, а не от вътрешната им политика*. Следователно при малките държави не може да се очаква, че вътрешните политически фактори ще са от решаващо значение за външната им политика, тъй като външнополитическите им стратегии отразяват предимно вниманието към външните потребности. Доводите, произтичащи от международните обстоятелства, се оказват достатъчни при формирането на външнополитическата им линия.

В сравнение с по-традиционното мнение в международните отношения, че малките държави винаги ще бъдат *задължени* отвън да търсят защита от по-мощни съседни държави и да формират съюзи с тях, теорията за *съюз на подслон* (съюз за убежище) твърди, че те правят това и с *егоистична цел*, т.е. изрично в техен собствен интерес. За да оцелеят и да процъфтяват, малките държави разчитат в голяма степен на съюза като *място за подслон*, нещо като симбиозата при растенията. Те се „подслоняват“ под нормите и правилата на анонимната наддържавна международна коалиция, водени от амбицията да постигнат свои конкретни кардинални цели. Политическият подслон осигурява допълнителна власт, било то военна или дипломатическа. (Например в днешно време Германия се държи целенасочено тъкмо като малка сила именно в това отношение, поддържайки малка армия и плащайки непропорционално малко в касата на НАТО.) Това виждане отчита, че малките държави могат да се възползват от съюзи, за да получат *по-големи относителни печалби* от джоба на по-големите. Теорията за подслон показва, че те успяват да избегнат изолацията от външния свят, използвайки своите съюзи. Освен икономическо това обстоятелство има и културно значение, защото може да окаже дълбоко социално и културно въздействие върху тях.

Смятам за очевидно, че малките държави реализират *в различна степен* възможностите, които имат в това си качество, както и че са нееднакво външно зависими. Съответно те са повече или по-малко подвластни на властните отношения в глобалните ниши, които заемат. Това обстоятелство се дължи не само на обективни фактори (географски,

исторически, геостратегически), но и на субективни (стратегическа култура, качествено лидерство).

Затова твърдя, че малките държави се разполагат на три равнища – *квази-, типично и развито*. Съответно такава е и променящата се културна линия в България. За времето от 1944 г. насам страната се е проявявала като квазидържава, след което се е изявила като типична малка държава между 1989 и периода 2004 – 2007 година с тенденция към третото състояние, което, за съжаление, не е постигнато на задоволително ниво. По това се различава от съседите си и от държавите в Централна и Източна Европа (ЦИЕ), които са малки държави, и още повече от останалите в същия район, които са средни държави.

Но за това малко по-късно. На първо време трябва да се доуточнят предлаганите от мен характеристики на трите равнища на развитие на държавността – *квази-, типично и развито* състояние на малката държава.

Считам за уместно тези три равнища да се определят от две основни групи фактори: вътрешни и външни. Под вътрешни фактори разбирам степента им на субектност, а под външни – функциите им в съответния международен алианс, в който като малка държава те участват по принуда.

Съответно *субектността* може:

- да липсва, при което състояние субектността на малката държава в международен план повече или по-малко отсъства. Държавата е член на външна спрямо нея стратегическа система, чийто властен център също е изцяло външен. Характерно за липсващата субектност е наличието на т.нар. *голям брат*.

- да е елементарна, при което състояние малката държава е в ситуация на радикална промяна на стратегическата линия. Тя търси активно своята международна ниша, чрез която да осигури оцеляването и развитието си. Ориентацията става припряно и се осъществява не толкова с оглед защитата на националните интереси, а заради защитата на непосредствената сигурност чрез оглеждане на предложенията, които се отправят към държавата.

- да е напреднала, при което състояние международната ниша вече е открита. Тя е от такъв тип, че позволява формулирането и отстояването на национални интереси, включително кардинални икономически и външнополитически. Стратегическото лидерство отстоява тези интереси на международната сцена, без да е в положение на зависимост от „голям брат“.

Що се отнася до *функциите в алианса*, те могат да варират също по три начина:

- Марионетка – малката държава не отстоява пряко националните си интереси и не управлява в значима степен въпросите на своята сигурност. Тя е подчертано несамостоятелен елемент на стратегията на „голям брат“, т.е. конкретна свръхсила. Затова такава малка държава представлява обект на въздействията на външни спрямо нея властни отношения.

- Обект на привличане – в това състояние малката държава е сравнително активно „ухажвана“ от свръхсили или международни алианси с качества на свръхсили,

за да влезе в тяхната орбита на влияние. При това на малката държава се обещават възможности да отстоява собствена политика в рамките на политиката на външната сила.

- Равноправен член в алианса – малката държава губи немалка част от типичните за малката ѝ мощ ограничения и дълженствувания. Същевременно тя печели роля на системен играч, чиито интереси са се превърнали и в интереси на цялата общност, в която членува. Такава малка държава не е встъпила в отношения с „голям брат“ по никакъв начин.

Съответно чрез „засичане“ на трите нива на субектност с трите функции в международния алианс могат да се определят трите *основни състояния* на малката държава, за които стана дума по-горе, а оттам и типа стратегическа култура:

- Неразвито – малката държава съществува под формата всъщност на квазидържава, понеже изпитва пълна външна зависимост, стратегическият център на властта е изнесен извън държавата, наложил се е „патриархален“ тип стратегическа култура (според известната типология на Алмънд и Верба).

- Типично – малка държава, търсеца варианти за гарантиране на нейната сигурност и признаване на нейни кардинални национални интереси чрез кандидатстване за членство в международна общност, както и ориентация коя сред свръхсилите би била най-подходяща за тези цели, включително формално членство в международна общност при сериозно обслужване на стратегическите планове и амбиции на дадена свръхсила. Стратегическата култура в малка държава в такова състояние е от „поданически“ тип.

- Развито – малката държава е активен самостоятелен член с равни права заедно с другите участници в международни алианси, като формулира интереси, които се признават от общността и са защитавани от нея като елементи на общ интерес. Стратегическата култура е близо до типа „гражданска“.

Представени във вид на таблица, горните твърдения изглеждат ето така:

Функции в алианса → Субектност ↓	Марионетка	Обект на привличане	на Равноправен член на алианс
Липсва	<i>Неразвито: Квазидържава</i>		
Елементарна		<i>Типично: Малка държава – търсеца</i>	
Напреднала			<i>Развито: Малка държава – глобален играч</i>

По принцип българската политическа култура най-често се определя от изследователите ѝ като „патриархална“. Това обаче се отнася до един макар и съществен слой от нацията. Бързата модернизация на страната, довела до урбанизация,

и други съществени промени създават условия за развитие и на „индивидуалистично-участническа“⁷ демократична политическа култура. В някои случаи между двата типа има позитивно взаимодействие. Това означава, от една страна, забавяне на твърде бързото модернизиране на патриархалната култура, водещо до културна нестабилност. От друга страна обаче, представителството на патриархалния тип остава десетилетия на една и съща водеща позиция, което е за сметка на културата на участието, която бива профанизирана до не повече от вариант на патриархалната.

На този фон какво заключение може да се направи за стратегическата култура на България? Преди всичко при сродни външнополитически обстоятелства в страната доминира коренно различна култура на малката държава в сравнение с Унгария и Чехия (които все пак гравитират вече към групата на средните държави) и по някакъв начин с Полша. Стартовата линия ги заварва в еднакво положение, но после, даже при еднаква ориентация на външнополитическия компас, резултатът е знаменателен: различни стратегически култури. Докато в ЦИЕ типът стратегическо лидерство е от Хавел до Орбан, в България то е от Луканов до Борисов.

Макар да има големи и малки държави, това не означава, че те следват съответно значими и незначими политики. Има големи страни, които не успяват да провеждат дотолкова силна политика за сигурност, колкото други големи страни и съответно малки страни, които успяват да следват много сериозна политика за сигурност, за разлика от други, задоволяващи се с пасивен престой в международни „убежища“, търсейки доброто отношение и милостта с оглед по-малки изисквания на „големия брат“, вместо да търсят максимума за собствения си интерес в качеството си на интегрална част от обща система.

В турбулентния начален момент на прехода България светкавично пристъпи към преориентация в глобалното пространство. Страната започна да търси нова цивилизационна идентичност. Този процес естествено предизвика първите стъпки към изграждането на нова стратегическа култура. В първото десетилетие той премина под формата на осъзнаване на мястото, ролята и значението на страната като *изолирана* т.нар. *малка държава* от предходната позиция на член на СИВ и съветския блок.

Съответно такава е и стратегическата култура в българското общество. Става дума за стратегическата култура в преходния период 1989 – 2007 година, нейното формиране и развитие. Тази култура се оказва в сериозна подкрепа на действията по глобалната преориентация на България като малка държава в 90-те години на XX век до постигането на коренно различно положение на страната в годините 2004 – 2007. Бързо се появи, разрасна и утвърди обществен ценностен консенсус в подкрепа на това пренасочване:

- От държава, заключена в организация на „големия брат“, към самостоятелна държава с ясни национални интереси, утвърждаваща ги в глобалното пространство;
- От държава с неясни собствени интереси и идентичност към самостоятелна, макар и малка държава, търсеща партньорската си ниша, което да гарантира нейната

---

⁷ Изразът на Алмънд и Верба

сигурност, и същата държава вече член на международен алианс за сигурност и икономическо развитие, където се изявява не самостоятелно, а като незаменим системен елемент.

Добър пример за постижения в тази посока е включването на България в ЕРМ-2 и Банковия съюз, което е невъзможно за една малка държава, ако не е станала член на общност, но това вече не е малка държава в чистия смисъл на термина.

Съответно в разглеждания период, когато България е „малка държава“, държавните органи работят активно в посока намиране на международната ниша на сътрудничество в областта на сигурността и икономиката. Резултатът от тази активна работа е от кардинално стратегическо значение: в края на периода 2004 – 2007 г. България е член на ЕС и НАТО, което само по себе си налага преформулиране на по-нататъшната външнополитическа стратегия. И макар и малка държава, но това, че вече е член на алианс със собствени интереси, води до съответна промяна на културната ѝ ориентация.

След този период (2004 – 2007) България представлява вече не просто малка държава, търсеща своята международна ниша, а трансатлантически актьор с принципни интереси в източния ареал. В него са преплетени жизненоважни интереси на атлантическите съюзници с широки национални интереси на страната в политическата и икономическата област, както и в областта на сигурността. Несъмнено периодът след 2004 – 2007 г. е качествено различен и се характеризира с качествено различна стратегическа култура. Така от 1944 г. насетне стратегическата култура се променя последователно няколко пъти в очертаната положителна посока. Друг въпрос е докъде е достигнал процесът на трансформация.

Считам за важно да се изследва дифузията на културни елементи от общностите, към които България се насочва (НАТО и ЕС), към националната стратегическа култура.

Що се отнася до *стратегическата култура на ЕС* като общност от държави, очакването е, че такъв съюз (запазващ културната и политическа автономия на членките си) следва да притежава много специална стратегическа култура. Ако искаме да изследваме ЕС, ние изследваме субект, който не е участвал пряко във войни, въпреки че самият той е продукт на Втората световна война. Известни са европейските културни кливиджи по държави, както и по осите „север – юг“ и „изток – запад“.

Армията играе важна роля за формирането на идентичността на всяка отделна държава и затова на национално равнище повсеместно е налице добре оформена стратегическа култура, особено сред по-старите страни членки. Европейският съюз обаче няма собствена военна сила като общност, а само отделните държави имат свои армии. Затова акцентът във външната политика на Съюза е поставен върху меките елементи на външните отношения. Това не означава, че ЕС *като цяло* няма добре оформена стратегическа култура.

Въпреки че неминуемо се занимава с въпроси на отбраната, стратегическата култура на ЕС все още се основава на идеята, че той представлява преди всичко гражданска сила. Щом дадени омиротворяващи действия прехвърлят рамките на НАТО, европейският

акцент автоматично пада върху дипломацията. Такива са например мандатите на Съвета за сигурност на ООН. Европейският съюз има концепция за сила, която е по-малко стабилна от тази на НАТО. Европейската употреба на сила наподобява тази на доктрината за справедливата война: военната принуда според европейците трябва да се осъществи само когато това е разрешено от международното право, а използването на сила трябва да бъде силно ограничено.

Въпросът за травмите също е важен аспект на стратегическата култура в ЕС: лошият му опит в Косово най-накрая подтикна държавите членки да засилят грижата си за собствената си сигурност. Разочарованието от поддържането на дългогодишното статукво най-после доведе до реформа. Еволюцията на стратегическата култура на ЕС е особено бавна.

Трябва също да имаме предвид, че стратегическата култура може да не е фактор за постигане на единство, а напротив, тя може да се характеризира с разпокъсаност. В случая на ЕС тя се състои от редица субкултури, като се създава една доминираща култура. Съюзът формира култура „от горе“, която се разпространява по начин „от горе – от долу“. Не бива да се пренебрегва и фактът, че има много национални различия и мнения относно използването на сила. Например Франция подкрепя идеята, че за защита на интересите трябва да се използва сила, но Австрия, Финландия и Швеция твърдят, че силата трябва да бъде ограничена възможно най-много. В Дания вярват, че стратегията за сигурност на съюза трябва да се основава на трансатлантическо партньорство, докато Франция и Белгия подкрепят най-вече европейската автономия.

Стратегическа култура на НАТО произтича от положението, че алиансът играе незаменима роля за запазване и консолидиране на положителните промени от близкото минало и за посрещане на настоящите и бъдещите предизвикателства пред сигурността. Той трябва да защитава общите интереси на сигурността в среда на по-нататъшни, често непредсказуеми промени. Алиансът трябва да поддържа колективна отбрана, да укрепва трансатлантическата връзка и да гарантира баланс, който позволява на европейските съюзници да поемат по-голяма отговорност. Тази нова стратегическа концепция ще ръководи Алианса, докато следва този дневен ред.

Недостатъчните оперативни възможности на ООН в Европа да посрещне всички предизвикателства, както и трансформациите в Централна Европа (т.е. разпадането на Съветския съюз, ликвидацията на Варшавския пакт, Германското обединение), допринесе за промяната на международната обстановка и участието на НАТО в процеса на преодоляване на кризи в международен мащаб.

След терористичните атаки в САЩ на 11 септември 2001 г. НАТО формулира важни документи, т.е. военната концепция на НАТО за защита срещу тероризма, план за действие за партньорство срещу тероризма и план за действие НАТО – Русия за тероризма. Цялостната оценка на заплахите, както и способностите и стратегиите, трябва непрекъснато да се актуализират, за да може НАТО да им противодейства ефективно. Всички тези документи и стратегическата линия, която те очертават, изискват нужното ниво на обществена подкрепа.

Обобщено, стратегическата култура на НАТО се концентрира най-вече върху:

- борба с тероризма;
- предотвратяване на конфликти;
- миротворчество (умиротворяване);
- поддържане на мира;
- прилагане на мира;
- изграждане на мира;
- хуманитарни операции.

Затова стратегическата култура на Алианса акцентира преди всичко върху защита на активното участие в мироопазващи операции, запазването на мира, както и на осъществяването на хуманитарна дейност.

Проявите на българската стратегическа култура в преходния период се определят до голяма степен от международната среда в постбиполярния свят. Неслучайно глобалната ситуация, наложена се след 1989 г., е названа *постбиполярен свят*. Отпада двуполусният модел от целия период на Студената война с надпреварата във въоръжаването между две свръхсили – САЩ и СССР. Единият център се разпада не само икономически и политически, но това рефлектира и върху другия – НАТО е принудена да търси новата си адекватна същност. Същевременно новопоявилният се Европейски съюз на мястото на Европейската общност се установява като глобален играч. На изток изгрява Китай като глобален играч и свръхсила.

Най-новият вариант на трансформационната българска стратегическа култура възниква тъкмо в този период с всички последици от това. Отпадането на биполярната структура на глобалната сигурност води до *нарастване на вариантите*, в които могат да се развият международните отношения. Затова новият етап се характеризира с *поливариантна прогноза* за развитие на международните отношения. По всички тези причини като водещи детерминанти на външната политика на България се открояват *интеграцията, обвързаността и неутралитетът*.

Външнополитическият избор на България по принцип се ръководи от *националните интереси*, било то геополитически, цивилизационни, икономически, исторически или стратегически. Той води до формиране на *външнополитически приоритети*. Тези приоритети бих групирал по следния начин:

1. България в Европейския съюз:

- Утвърждаване на специфичната роля и мястото на страната в процеса на решаване проблемите на енергийната сигурност в ЕС;
- Успешно участие в проектното финансиране от фондовете на ЕС;
- Активно участие във формирането и изпълнението на политики на ЕС, свързани с приоритетите на България.

2. България в Югоизточна Европа и регионалното сътрудничество:

- Утвърждаване на такава роля на България в геикономически и геополитически аспект, която отговаря на стратегическите ѝ интереси;
- Участие в сътрудничество в Югоизточна Европа и възможности за финансиране на регионални инициативи;
- Решаващ български принос в евроинтеграционните процеси на Западните Балкани и плюсовете за България от развитието на двустранните отношения в региона.

3. България в системата на международната сигурност:

- Намиране на значимо място на България в международната архитектура за сигурност;
- Утвърждаване на национална позиция по изменението на климата като заплаха за международната сигурност;
- Оказване на решаващо влияние върху миграционните процеси в региона като фактор, влияещ върху сигурността на Европейския съюз и в частност България;
- Защита на енергийната сигурност на България в контекста на световната икономическа и финансова криза.

4. България в глобалния свят:

- Засилване на евроатлантическата глобална ориентация на страната;
- Изявяване на българското становище по процесите на глобализация и перспективите за развитие на международното публично право;
- Развитие на българската енергетика в условията на изменение на климата;
- Засилване на ролята на България в реформата на ООН;
- Утвърждаване на националния интерес за промяна на визовия режим със САЩ в контекста на членството на страната в ЕС;
- Активно участие на България в процеса на разширяване на сътрудничеството в черноморски регион в областта на сигурността и икономиката.

Неслучайно в преходното си състояние между 1989 и периода 2004 – 2007 г. на малка държава, търсеща своята „спасителна“ ниша (оцеляване и развитие), външнополитическата активност на България е особено силна по отношение на международните организации. Тя търси чрез последователни действия да заеме активна роля и участие при изграждане на постбиполярната същност на ООН и ОССЕ. Подчертано важен елемент е формирането на системна позиция спрямо политиката за сигурност и изграждането на мира чрез операции на ООН и ОССЕ както в регионален, така също и в световен план. Особено ясно тази линия на поведение се демонстрира чрез започналото участие на страната в мисии и структури на споменатите международни организации.

Изтъква се, че първият акт на независима външна политика след началото на демократичните промени е присъединяването на България към коалицията за освобождаването на Кувейт от иракска окупация и решението на 7-ото Велико народно

събрание от 1990 за изпращане на ограничен военен контингент в района на Персийския залив.

Основният външно- и вътрешнополитически приоритет през този период е *присъединяването към това, което днес е Европейският съюз* (тогава Европейски общности). За този абсолютен приоритет от съвсем рано – месеци след началото на промените през ноември 1989 г. – има както национален, така и пълен политически консенсус, който продължава до ден-днешен. Процесът на *присъединяване на страната към ЕС* започва с решението на 7-ото ВНС за пълноправно членство на България в Съюза, прието на 22 декември 1990 г. Преговорният процес между България и Европейския съюз се развива двустранно и енергично. България получава критериите за присъединяване от Копенхаген три години по-късно, през 1993 г. Споразумението за асоцииране на България с Европейския съюз влиза в сила през следващата 1994 година, след което правителството официално подава молба за пълно членство през декември 1995. Установяват се дипломатически отношения между България и Европейските общности. Становището на Европейската комисия по молбата за присъединяване на България е готово през 1997 г. Най-сетне България е поканена да започне преговори за членство в Съюза през 1999 г. на срещата на най-високо равнище на ЕС в Хелзинки. Преговорите са завършени през 2004 и е определена датата за приемане на България в Европейския съюз – 1 януари 2007 г. Изготвена е *схема за партньорство за присъединяване* и следва серия от преговори, завършващи с доклади на Европейската комисия. Подготвителната фаза обхваща преди всичко аналитичен преглед на законодателството на ЕС. Основният процес на този етап са преговорите за присъединяване на България. България, която има най-активна позиция, изготвя стратегия за ускоряване на преговорите.

Едновременно с ориентацията към пълноправно членство в ЕС *евроатлантическата* ориентация на България преминава и към дискусии за членството на страната в НАТО. Еволюцията на позициите на водещите политически сили в това направление на активна политика е съществена. Официално процесът започва с декларация на Народното събрание от 21.12.1993 г. Изграждането на отношенията с Атлантическия съюз преминава през т.нар. *срещи* от Будапеща 1994 г. до Прага 2002 г. В резултат на участието на България в структури и инициативи на атлантическата общност е получена очакваната покана за присъединяване, която преминава процес за ратификация. Рамковото споразумение от февруари 1994 г. утвърждава страната ни за участник в програмата „Партньорство за мир“. След период на протакане през март 1997 г. служебното правителство на Стефан Софиянски подава молба за пълно членство в НАТО. На срещата на най-високо равнище на НАТО в Прага през 2002 г. България е поканена да се присъедини към Алианса, което става реалност през април 2004. Успоредно с това се водят преговори със САЩ за възможно разполагане на американски военни бази и тренировъчни лагери в България като част от плана за реструктуриране на американската армия.

България получава необходимия статут и се включва активно в инициативата на НАТО. През 1996 г. страната ни се присъединява към *Споразумението от Васенаар* за

контрол на износа на оръжие и чувствителни технологии за проблемни страни. През същата година е приета в Световната търговска организация (СТО). България е член и на Комитета Зангер и на Групата на ядрените доставчици.

Регионалната политика на България в Югоизточна Европа (ЮИЕ) е може би най-активната част на външнополитическата стратегия на страната. Локалният контекст е характерен за малките държави. Водещи тенденции в постбиполярното развитие на ЮИЕ е провеждането на активна политика за омиротворяване и стабилизиране на този район, което обяснява активната позиция на България спрямо съответните кризи в района. Страната провежда политика на изграждане на многостранни инициативи за сътрудничество в региона и развива принципно нови активни двустранни отношения със съседните страни, характерни за постбиполярния свят. Принципите им са т.нар. *полюсна ориентация* или *еквидистанция*. Двустранните отношения най-често са фокусирани върху икономически, териториални, малцинствени проблеми. Така може да се заключи, че България е в добри отношения със съседите си и се е доказала като конструктивен фактор на Балканите. Привърженик на *регионалната стабилност*, България е домакин на среща на външните министри от ЮИЕ през юли 1996 г. и на конференция на ОССЕ за сътрудничеството в Черно море през ноември 1995 г. Страната участва и в срещата на военните министри от Южните Балкани в Албания през 1996 г. и е особено активна и в Инициативата за сътрудничество в Югоизточна Европа.

По-специално, на 22 февруари 1999 г. България и Република Македония (сега *Северна Македония*) подписват съвместна декларация, която фиксира договорените между двете страни основополагащи принципи на добросъседските отношения. България има позицията на първата страна в света, признала независимостта на новосъздадената след разпада на Югославия държава – единственият начин, по който държавите получават независим статут (както например българското ханство през 681 г. от Византия).

През 2003 г. България е избрана за непостоянен член на *Съвета за сигурност на ООН*. През следващите месеци, заедно с Великобритания и Испания, тя е един от най-близките съюзници на САЩ в Съвета по време на кризата в Ирак. През 2004 г. България председателства Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ). През март 2006 са завършени преговорите за разполагане на *американски военни бази* на българска територия. Следва ратифицирането на договора от двете страни.

Външнополитическите отношения между България и Русия непременно трябва да бъдат вземани под внимание, когато става дума за периода на България като типична „малка държава“. Същността и развитието на двустранните отношения се променят съществено в постбиполярния свят. Ръководен елемент за България е алтернативността или съвместимостта на претенциите спрямо външнополитическите приоритети на страната. Противоречията между двете страни са динамични. От българска страна се използват гъвкави подходи, инициативи и резултати за балансиране на политическия диалог с Русия.

В *заключение* може да се каже следното за стратегическата култура на България:

През цялото време тя е култура на малката държава. В различните периоди обаче тази култура се мени последователно що се отнася до нейната развитост. В динамичен аспект тя преминава от едно стратегическо състояние в друго:

1. От септември 1944 г., когато България става безгласен сателит на СССР (вероятно още от март 1941 г., когато България минава на подчинение на хитлеристка Германия) и губи функциите си на независима държава, българската стратегическа култура е на малка държава в неразвито състояние на квазидържава.

2. В периода след ноември 1989 г. до периода 2004 – 2007 г., когато страната се преориентира бързо и търси мястото си в алтернативни геостратегически съюзи, българската стратегическа култура е на малка държава в типично състояние на ориентация и обект на привличане. През целия период на преориентация България води изключително активна външна политика, с която демонстрира ценностната ориентация на външнополитическата си стратегия към сближаване и синхронизиране с политиките на демократичния свят – подготовка за институционално коопериране с тях с крайна цел смяна на статута от самостоятелна малка държава към системен съюзен член.

3. След периода 2004 – 2007 г. стратегическата култура прави не особено успешни опити да се превърне в култура на малка държава в развито състояние на глобален играч. Феноменът на търсене на „голям брат“ и използването на международната позиция за чисто вътрешнополитически цели забавя съществено процеса на развитие на подобна култура. Обратно, тези феномени усилват процеси на връщане назад към първоначалните две състояния. Десетилетното управление на ГЕРБ по принцип утвърди европейската външнополитическа ориентация и доколкото ставаше дума за „голям брат“, той умело бе заместен от центъра на ЕС в лицето на Германия. Политическите връзки с тази страна бяха третирани и възприемани като израз на българска европеизация. Проевропейската ориентация и стабилната икономическа рамка за този период създадоха впечатление за устойчивост на стратегическата линия и съответно трайно състояние на стратегическата култура на нацията до степен тя да изглежда за пръв път след промените сравнително системна и широко споделена. Българите не се питаха какви са, дали са европейци, не се говореше за „неутралитет“ в смисъл на евроскептичен скок в самоизолация. България като поела Председателството на Съвета на Европа (2018 г.) въведе първа в орбитата на европейската политика въпроса с присъединяването на Западните Балкани и стана лидер на този процес.

4. Рязката политическа промяна след управлението на ГЕРБ и последвалата не без външна хибридна намеса дълбока и системна политическа криза успя съвсем неочаквано да влоши до неузнаваемост състоянието на стратегическата култура.

Под влошаване се разбира нейното ефективно дръпване десетилетия назад, разбиването на ценностните ѝ устои и на постигнатата степен на единство по отношение на европейската идентичност. За тези процеси спомогна допълнително по-късно и войната в Украйна, която изглежда е част от друг тип война с България, отдавна започнала.

Евроскептицизмът прояви различни лица и завоюва по-голямата част от нацията от статистическа гледна точка.

Последиците от това явление е състояние на културата в много отношения подобно на онова в периода веднага след, даже преди 1989 г. Реваншизмът у колебаещите се (доскоро частично приобщени към европеизацията и модернизацията) сега не само се прояви, но и взе непознати мащаби. Неуспелите да се приобщят към новия начин на живот след повече от две десетилетия, подпомогнати от спомените си за идеологическите клишета и най-вече от страховете от „силния“, намериха оправдание за своите съмнения, добре подкрепени от хибридните действия отвън. От друга страна катализатор на тези процеси стана разразилата се хибридна война между две крайни идеологии, две суперсили, два антагонистични глобални интереса. Това е война на чужди сили на наша територия, които не могат убедително да вземат на своя страна стабилно мнозинство поради липсата на връзка с някакви български интереси. Към това се добави пълното дискредитиране на критиката към комунистическото минало от новите поколения и умората от темата на по-старите.

Може да се заключи, че този път преобладаващата стратегическа култура в България за пръв път в историята се характеризира като „кризисна култура на малката държава“. Комично изглежда примерът, че едър частен зърнопроизводител от Добруджа поставя пред входа на своето стопанство българско и руско знаме, като същевременно приема европейски субсидии и знае, че българите не са живели в по-добро финансово състояние. Вероятно за мнозинството, споделящо рездвояването на идентичността никога няма да стане ясно как се съчетават желанията едновременно за превръщане на България в балканска версия на Беларус заради собствените ценностни дефицити и заедно с това свободното печелене на западна валута и тайното желание за емиграция на следващото поколение тъкмо в западна посока. Странно, но тези процеси никога не са протичали в съседни страни при сродни геополитически условия, като Румъния и Гърция. Вероятно там трудно би имало случай на натрапване на чуждо знаме, което и да е то без европейското, докато в България се повдига въпросът за издигането тъкмо на европейския флаг.

Може да се посочат поне две безпрецедентни последици от това развитие с трайно влияние върху българските стратегически хоризонти.

Първата е катастрофата в отношенията с Република Северна Македония. Не нещо друго, а изоставянето на европейския път за решаване на този проблем, така добре започнат през 1990-те години доведе до неразрешим разрыв във вреда на останалата в изолация България. България можеше единствено да спечели от повеждане на македонците към общия европейски дом и да направи границите между двете нации все по-преодолими.

Втората е внезапното антипатриотично компрометиране на позициите на България, завоювани от десетилетия, по въпроса за спасението на българските евреи по време на Холокоста. Друг въпрос е кое наложи това да се случи. Твърденията, че тогавашната държава е един от трите субекта на този процес наред с Българската Православна Църква и българския народ, придружени от опити да се обявят всеизвестни документи за фалшификати в поддръжка на такава теза изиграха своята разрушителна роля спрямо забележителната роля на България като голямото изключение в света по онова време. Истината е, че българската църква и народ са се борили три години сами срещу тогавашното правителство. От това никой никога не е повдигал въпрос за вина, а напротив. Тъкмо Държавата Израел и еврейски организации подкрепяха страната ни от различни претенции.

Може би спасението на българските евреи е показател за изконната стратегическа култура на българите, такава, каквато е била. По думите на църковните ни предводители от 1943 година „гоненията не са еврейски въпрос, а български – ако си затворим очите, това ще нанесе неизлечимо петно върху България завинаги“. Качеството на стратегическата ни култура отгук нататък води или до саморазруха, или до достойно място на глобалната карта.

БИБЛИОГРАФИЯ

Snyder, J. L. (1997) *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations*. The RAND Corporation, 1977.

Klein, Y. (1991) A theory of strategic culture. In: *Comparative Strategy*, Vol. 10, Issue 1, 1991.

Almond, G., & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.